

עיון ומחקר

שירי אורי צבי גרינברג בכתבי-עת לבני הנעורים

מאת שמואל הופרט

מעטים בלבד למפנה שחל בחייו של המנ-
שורר בשעה שהחליף את לבושו המסורתי
בלבוש אירופי, גזז את פיאותיו ועזב את
בית אביו הרב.

המרד במסורת, המאבק בין הדורות
והנסיון הנואש להגיע אל ההשכלה ו"ה-
אור", מוטיבים שרווחו ביצירתם של
סופרי דור ההשכלה וחיבת ציון, כמעט
ואינם מוזכרים בשירתו המוקדמת של
א"צ גרינברג. הקורא את השירים מתר-
שם שהמעבר מן המשפחה המסורתית,
המושכת יחוסה מרבי מאיר מפרמישלאן
(מצד אביו של המשורר) ומרבי אורי
"השרף" מסטרליסק (מצד אמו), לא היה
כרוך בכפירה בעיקר ובנתוק מוחלט של
הקשר עם המשפחה.

שירתו העברית המוקדמת של אורי צבי
גרינברג, הרואה אור בכחמישה-עשר כת-
ביעת מאז 1912 ועד לעלייתו של המנ-
שורר לארץ-ישראל (בדצמבר 1923), היא
שירה לירית הנטועה ברשות היחיד.
"האני השר" בשירה זאת, שניתן לתארו
כאוהב מורס-מעם ברוח הרומאנטיקה
האירופית, אינו שליח של ציבור גדול
ואינו בבחינת מוכיח הקורא תגר על ירי-
ביו האידאולוגיים. אין הוא חותר לחידו-
שה של מלכות ישראל בארץ-ישראל.

ארץ-ישראל וירושלים אינן נזכרות,
עד כמה שידוע לי, בשירה מוקדמת זאת.
יתר-על-כן, בשירים אלה יש רמזים

1. השירה העברית והאיזית המוקדמת של אצ"ג
(הוא מפרסם 5 ספרי שירה ביידיש לפני
עלייתו לארץ) מתחלקת לכמה וכמה חטיבות
משנה. בעקבות החטיבה הרומאנטית-הלירית
מתגבשת בשירת אצ"ג, הנכתבת לאחר מלחמת
העולם הראשונה, חטיבה שבה בולטת השפעת
השירה האקספרסיוניסטית האירופאית.

2. ר' עדותו של נלך ראויטש, ידידו של אצ"ג
וחבר ה"כאליאסטרע", בספרו ספר המ-
עשיות של חיי (תל-אביב: החברה
האמריקאית ישראלית למו"לות, 1976), עמ'
518.

איצד מנסה הסב למשוך את נכדו ממש-
 חקי הילדות אל העולם המסורתי.
 בסטרופה השנייה, מבקש הסב לממש
 את אחיזתו בנכד. הוא מרים את מקלו
 ומצביע בו על הדרך הנכונה: דרך האמר-
 נה בני שאמר והיה העולם. אל האקט
 הסמלי מתלווה גם שאלה רטורית, שאי-
 נה זוכה למענה:

אֶם לֹא תִרְגֵּשׁ פֶּה בְּיַצִּיחָה
 אֵל אָב בְּפִיר? - -

בסטרופה השלישית מתוארת תפילת
 הסב ויחסו הכפול של הנכד לאיש הזקן.
 הילד רואה בנסיון הנואש של סבו לצרפו
 אל העולם המסורתי, איום ופיתוי:

דְּמוֹתוֹ אֵימָה וּמִשְׁכָּה;

וכך, בעוד יד הסב אוחזת בידו, רואה
 הנכד את הדמעות העומדות בריסי עיניו
 של האיש הזקן. המצב השירי מוקפא
 בנקודה זאת. הסב ונכדו, מחרישים.
 בשיר "זקני" לא נאמר בצורה מפורשת
 שהנכד עוזב את סבו, או שהוא חוזר אל
 משחקיו. אך לקורא ברור שההכרעה נפ-
 לה. הילד אמנם מתרשם מן הדמות
 האגדית וחש בעלבונו של הסב אך נבצר
 מנמנו להזדהות עם עולמו.
 האם השיר "זקני" הוא שיר לילדים?
 מנחם רגב מציין במאמרו "אצ"ג בשי-

אמת, בשיריו האקספרסיוניסטיים של
 אצ"ג שנכתבו בשנות העשרים המוקד-
 מות, מתאר המשורר את התפקדותו ואת
 התפקדות רעיו בכרכי פולין וגרמניה;
 אולם גם בשירים אלה, שנכתבו ביידיש
 ובעברית, ניתן להבחין בזיקתו העמוקה
 של "האני השר" (המייצג במידה רבה את
 המשורר) להוויה המקודשת המתחללת
 לנגד עיניו.

מיעוט הדיון בנושאים לאומיים ומ-
 סורתיים בשירתו המוקדמת של אצ"ג
 מבליט את חשיבותם של שיריו ורשימור
 תוי שנדפסו בכתביעת לבני הנעורים.
 דומה שביצירות אלה, שזכו לתשומת-לב
 מעטה של הביקורת העברית, חושף המ-
 שורר את התעניינותו הגוברת והולכת
 בגורל עמו.

בשיר הקצר "זקני", שראה אור בעיתון
 המצויר לילדי ישראל כרמנו, ניתן
 לקלוט הד מן המתח הנפשי שבו היה
 שרוי המשורר קודם לעזיבת ביתו. הסב,
 סמל הסמכות של העולם היהודי המסור-
 תי, מתואר בשיר כדמות אצילה וטרא-
 גית. האצילות באה לכלל ביטוי בהדרת
 הפנים, בזקן הלבן, בקומה הגבוהה ובת-
 חושה של הילד — המתאר את סבו —
 שהסב שייך לעולם אחר, עולם האגדה.
 הטראגיות ניכרת בהתרופפות השפעת ה-
 סב על הנכד ובכיוו, בשעה שהוא חש
 באזלת ידו.

בסטרופה הראשונה של השיר מתואר

5. ניתן להשוות את השיר "זקני" עם שירו של
 ח"נ ביאליק "בתשובתי". ר' גם היאור השינה
 של ביאליק לסבו בספרו של פ' לחובר,
 ביאליק חייו ויצירתו (ירוש-
 לים: מוסד ביאליק ודביר, תשט"ז), א, עמ'
 125—126.

3. חריג בודד: מאמרו של מ' רגב, "אצ"ג בשיריו
 לילדים", ידיעות אחרונות 8.10.1976.
 4. כרמנו: עתון מצויר לילדי
 ישראל, א, גל' א (לבוש: תשרי-חשון
 תר"ף), עמ' ט.

שַׁבַּת קִדְשׁ

אָמָא, אָמָא! שַׁבַּת קִדְשׁ – זִהָר
וְחַמִּימוֹת – בְּשֵׁם בֵּין הַכְּתָלִים:
שַׁבַּת קִדְשׁ.

אָבָא יָפֶה כָּכָה. אָפֶשֶׁר הָנוּ
מִלֶּךְ גָּדוֹל, אָבָא, שֶׁר שָׁל שַׁבַּת,
וְעַל עֲטָרָתוֹ קָתוּב:
שַׁבַּת קִדְשׁ...

אָבָא רָן לֹו זָמַר שַׁבַּת עָרֵב.
גַּם אֲנֹכִי רָן שְׁתֵּי מְלִים־פְּנִינִים:
שַׁבַּת קִדְשׁ?

בעוד שבשיר "אמא..." עורג הבן לאם ולבית המסורתי שהיא מייצגת, ערגה המעידה על עמדת תצפית של "אני" שגלה מבית אמו, הרי ב"שבת קדש" ההוויה המסורתית עומדת על תילה ו"ה-אני" שותף לחוויה המסורתית העוברת על המשפחה המתוארת בשיר.

אצ"ג מתאר את אוירת הקדושה שב"בית מותך תפיסה חושיית מובהקת. "ה-אני" רואה את הזוהר, שומע את הרינה, מריח את הבושם וחש בחמימות. הסינסתזיה (מיזוג רשמי חושים שונים): "[...] זהר וחמימות-בשם בין הכתלים", מגבירה את הרושם שלפנינו מבע חושיי-רגשי מלוכד שכל כולו התפעמות "האני השר" החווה את השבת כחוויה קונקרטיית אותנטית. דיוקן האב הרוי, העוטה עטרת טליתו, מרמז על שני

7. שם, חוב' 13 (תשרי תרפ"ג), עמ' 11. השיר צוטט בשלימות.

ריו לילדים" שאין לחפש בשירי המשורר, שנדפסו בכתבי-עת לבני הנעורים, התאמה פסיכולוגית של השיר לקורא הצעיר. עם זאת ניתן לראות בשיר "זקני" מוטיב הרווח בשירה אודות ימי הנעורים: הרצון להשתחרר מן האפורופסות של הדור המבוגר והתשוקה לחירות ולמשחק. מה שמעניין הוא שאצ"ג אינו נתפס לתיאור הסטריאוטיפי של הסב הקפזן המדכא את נכדו, הרווח בספרות העברית של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. הוא מתאר את הסב, באמצעות "האני השר" – המזוהה עם הילד, כאדם "גא ונוגה"; כדמות טראגית שהמשורר רר חרד לגורלה.

✱

היחס הנלבב לעולם המסורתי בא לידי ביטוי בגילויי חיבה שמרעף "האני השר" בשירים לילדים על דמויות הקשורות בעולם ילדותו: האם, האב והסב. בשיר "אמא", שנדפס בעתון לילדים שבלים⁶, מודגשת אהבתו של "האני השר" (המר-תואר כבן) לאמו ואת התבטלותו המוחלטת לפניו. בשיר ילדים אחר, "שבת קדש", מצרף "האני השר" את קולו לרינת האב, הרן זמן לשבת:

6. שבלים, א, חוב' 8 (ורשה: תמוז תרפ"ב), עמ' 1. ר' גם השיר "סוד הכוכבים", שם, א, חוב' 14 (חשוון תרפ"ג), עמ' 3. בשיר זה מתוארת האם כלבנה של כסף והבנים ככוכבים. בכל השירים קיימת אידאליזציה של דמות האם.

סמלים לאומיים-ממלכתיים (רינת הכור-הנים במקדש ועטרת המלכות) שהמשורר חוזר ומזכירם לעיתים מזומנות בשירתו הארץ-ישראלית המאוחרת יותר. בהקשר זה ניתן להזכיר קטע של פרוזה פיוטית, "אנכי וסבא בליל חנוכה...", שנדפס אף הוא בעתון ש ב ל י ס 5. המ-ספר, המתואר כנכד, מוקסם מאישיותו הזוהרת של הסב, אותו הוא רואה כ" [...]. מלכו של הלילה, [...]." סיפור נס חנוכה, שנוכחותו מורגשת בקטע הפיוטי, אינו מסופר בפועל על-ידי הסב. המספר קוטע את דברי הסב ומוסר את רשמיו שלו מן הדמות העצובה של סבו ומארועי העבר. כאשר מחזיר אותנו המספר להמשך המור-נולוג שנקטע אנו עדים למפנה מהותי במערכת הזמנים. עד אותו רגע נתקיימה בסיפור ההפרדה בין ההווה, שבו מסופר הסיפור (פולין המושלגת בליל חנוכה), לבין ימי העבר (תקופת החשמונאים בארץ-ישראל); ואילו מרגע זה פולשים ימי העבר אל ההווה.

שָׁם. שָׁם. . . אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. . . וְשָׁלַג אֵין. אָבִיב
שָׁם. בֵּית מִקְדָּשׁ מְהֻדָּר. בֵּית מִקְדָּשׁ עַל מְרוֹם
הָר. מְנוּרָה גְדוֹלָה בּוֹעֵרָת, מְנוּרָת זָהָב. וּלְוִיִּם
מְנַגְּנִים וּמְזַמְרִים. וִירוּשָׁלַיִם הָרִים סְבִיב לָהּ.
עַל רְאשֵׁי הָהָרִים מְדוּרוֹת זָהָב וְנֹאבְקוֹת גְּדוֹלוֹת.
עַם חוֹגֵג. . . עַם יוֹצֵא בְּמַהֲלוֹת. . .

הקריאות האכסטטיות, התיאורים המדגישים פעילות, המשפטים הקצרים — הקובעים את המקצב המהיר — והאזכורים מן המקורות המסורתיים

8. שם, א, חוב' 16 (כסלו תרפ"ג), עמ' 1—3.

(תהלים קכה 2), כל אלה מבליטים את התלהבותו של הסב ואת בטחונו באותן-טיות של המראה הנגלה לנגד עיניו. ירר-שלים החוגגת היא כה מוחשת עד כי הנכד תמה מדוע מתעצב סבו. אורה של ירושלים מימי החשמונאים פלש אל חש-כת החורף שבגלות פולין. חיות בלתי רגילה זאת של עיצוב העבר כהווה, בכח הכיסופים לעבר המלכותי, תכונה שירית ואפשר גם נפשית זו, באה לידי ביטוי גם בשירתו המאוחרת יותר של המשורר.

דורות-עוֹלָם לִי מֵאֲחֹר,
לִי, הַגָּד בְּאֲמֻצֵּי עוֹלָם-יָהּ הֶרְחֵב.
זָרִים-פָּרָא אוֹתִי סִחֵף
מִנִּי מְזַרְח וּמְדַבְּרִית שֶׁל זָהָב
וּמִיָּם שֶׁל תְּכֵלֶת קְדוּשָׁה אֶל יָם שְׁחוֹר —

סטרופה זאת פותחת את השיר "הת-גלות" — מתוך הפואימה "משה", שמד-פיס אצ"ג בעתון לילדים כרמנו. בפר-אימה מביע "האני השר" את הזדהותו עם גורל עמו. הוא כואב את כאב הגלות, גלות היחיד וגלות האומה, מן המזרח ומתייסר עם אחיו ה"בונים ערים והיכ-לות / לאחרים, לאחרים —"10.

קשה לקבוע בוודאות מדוע פרסם המ-שורר שירים אלה, שהם מן הביטויים השיריים הלאומיים המוקדמים ביותר שלו בעברית, בעתון לילדים. יתכן שהנוש-אים המקראיים (דמותו של משה והשיע-

9. "ח. התגלות", מתוך הפואימה "משה",

כרמנו, א, גל' ד (טבת תר"ף), עמ' מט.

10. "2. ששים רבוא...", שם, עמ' ז.

בוד (במצרים), החוזרים ומופיעים במדרש שים ובפיתוחים ספרותיים שנועדו גם לבני הנעורים, הם שדרבנו את אצ"ג לפרסם את הנוסח השירי שלו לסיפור המקראי בכתב-עת לילדי-ישראל. יתכן גם שהאכסניה, "כרמנו", שעורכה מאיר חרטינר שקד לטפח באמצעותה את ערכי היהדות ואת האהבה לארץ-ישראל, תא-מה את הצורך הנפשי של המשורר להביע בצורה מפורשת את לבטיו האישיים והל-אומיים. וכך, כשמונה שנים לאחר פרסום שיריו הראשונים, שבהם נוגלה המשורר מעט מאד עניין בשאלות לאומיות-היס-טוריוזופיות, הוא מדפיס בכרמנו קטעי פואימה אודות ה"אני" שגלותו היא המ-שך לגלות "דורות עולם [...]".

כבר בשורות הפתיחה של השיר "הת-גלות", שצוטטו לעיל, מרחיב המשורר את תחומיו וממדיו של "האני השר". "אני" זה אינו חי בזמן מסויים ובמקום מסויים. הוא גיבור הירואי, חסר-שם, הנווד בעולם כקיין. ההעצמה הקוסמית, המתוארת כהס-תפות בזרם הפראי, מפקיעה את ה"אני" מן הייחודיות שלו ומשייכת אותו להוויה השואבת תוקפה מגורלו של ציבור גדול. נקודת המוצא של גורל זה קבועה הרחק בנבכי הזמן.

נדודי הגיבור הם תוצאה של טלטלה אדירה, בלתי מוסברת. "האני" נסחף מן המזרח הזהוב "[...] אל ים שחור —". נופי המזרח, שאליהם מתגעגע "האני", מתוארים כנופים אידיליים, מקסימים. הצבעים המאפיינים אותם הם זהב, תכ-לת וכסף (בסטרופה השניה של השיר). האווירה האופפת את נופי המזרח היא אווירה מקודשת. החלורה, המדבריות

והציות, המוזכרים בשיר, אינם בחזקת שממה הגוזרת כליה על האדם. אצ"ג מתאר אותם כנופים זוהרים ויפים. הוא מזכיר את חולות המדבר בנשימה אחת עם "כרמי-ברכה טלולי-ענב, [...]".

דומה שעברו של "האני", המתקשר בתקופה שקדמה לגלות מן המזרח, מעור-צב כהוויה אידאלית. הוויה שקסמה מוב-לט גם באמצעות הניגוד שבינה לבין המ-ציאות הגלותית המסומלת בציור "[...] ים שחור — —".

בסטרופה השניה בשיר "התגלות" מור-עבר מוקד האירועים לתקופה מוגדרת בעבר: משה במעמד הסנה (ע"פ שמות ג). בנקודה זאת מדגיש אצ"ג את נוכחות ה"אני" במעמד המוקדש. ה"אני" מטה אוזן לדברי האל למשה ומגיב:

"וְאָנֹכִי רוֹעֵד, רוֹעֵד — —"¹²

בשיאה של החוויה החלומית, בעוד קולות האל מהדהדים "[...] משה, משה! אורז ה"אני" במטחו המעוקל של אדון הנביאים. מעשה סמלי זה קוטע את משך הזמן החלומי שבשיר. ה"אני" חוזר ומשתלב בזמן ההווה: זמן הגלות שלאחר קבלת השליחות לפרעה ולאחר קבלת העול האלהי. הזמן שבו משתלב ה"אני" הוא אישי וקיבוצי כאחד. ה"א-

11. "ו. התגלות", שם, שם.

12. שם, שם.

13. מעמד הסנה במקרא מסמל את ההבטחה האלהית למשה, את ראשיתה של יציאת מצרים, כיבוש הארץ וימי המלוכה. בשירו של אצ"ג מקל הרועים של משה מסמל גם את הנדודים בגלות.

משום שהמשורר — המזוהה עם ה"אני" שבשיר — מכיר את ההסטוריה של עמו. מה שנתפס כזמן חלומי, כהווה רחוק הצופן בחובו נבואה לעתיד, אינו אלא עבר שנתממש בתולדותיה של האומה שאחזה במקל הנדודים. מטה ההבטחה, שהיה עד למעמד הסנה, עבר מיטאמור־פוזא בשירו של אצ"ג, הוא הפך לסמל הגלות. הגאולה הראשונה (יציאת מצר־ים) נתגלתה כגאולה שבעקבותיה חייבת לבוא גאולה נוספת.

✱

נקודת התצפית של ה"אני" בשיר "2. ששים רבוא...", הכלול אף הוא בפואימה "משה", כפולה: הוא מתבונן באחיו הסובלים והוא מזדהה אתם:

שְׁשִׁים רְבּוּא אֲתִים גּוֹלִים —
בְּשָׂרָם בְּשָׂרִי, דָּמָם דָּמִי, [...] יֵי

מנקודת תצפית זאת מייצג ה"אני" את משה ההיסטורי ההולך אל אחיו ורואה אותם בסבלותם. אולם קיים הבדל מהותי בין פעילותו של ה"אני" בשיר למעשיו של משה, כפי שהם מתוארים בספר שמות. משה הולך לפרעה ומוציא את בני ישראל ממצרים. ואילו ה"אני" מקשיב לצו האלהי, תוהה אם פרעה יא־מין לדבריו ובסופו של דבר אינו הולך לפרעה ואינו גואל את ישראל משיעבודם. וכך, למרות המיזוג בין דמות ה"אני השר" לבין דמותו של משה מתקיימת ההפרדה בין השנים. ה"אני" בשירים מתוך הפואימה "משה" כופה את ההווה

נ"י, האוחז במקל הנדודים, כורך את גורלו עם גורל האומה. החריזה: "אינו אוכל ו" ר" [...] מטך זה המעוקל ו"י, קושרת את הסכנה עם המטה. נצחיות האש האלהית ונצחיות הנדודים מתקשרים באמצעות המצלול השירי. העורך, אולי בעצה אחת עם המשורר, צרף לקוראיו הצעירים הסבר לשיר שנע־מתו אופטימית:

"המשורר אומר רחוק מזמנו של משה וממקומו (מזרח ומדבריות) מרחק רב, כי זרם הזמן סחב אותו משם אל תוך הגלות (ים שחור). אך בשעת געגועים ושירה בזכרו את ארץ המזרח (ארץ־ישראל, המדבריות, יציאת מצרים) הוא רואה את הסנה הבוער ואת משה הרועה. הסנה אינו אכל באש — משל לישראל שאינם כלין בגלות. ואז תִּפֶּס המשורר (שהוא סמל עם ישראל ודמיונו) את מטה משה, מטה האלהים, בידו, ובכחו וגם, לאור הסנה אור אלהים, הוא נע ונד בגלות, והוא בטוח שלא יתעה לעולם בדרכו האפלה"¹¹. פיענוח זה, המדגיש את נצחיות ישראל, מנטא לדעתי רק חלק מן ההכרה הטר־גית המסומלת באקט של האחיזה במטה הנדודים¹²; הכרה זאת היא בעלת תוקף

11. "ו. התגלות", שם, עמ' נ.

15. זהו ההסבר שמצרף מואיר חרטינגר. שם, עמ' נא—נב. יש להדגיש שאצ"ג עצמו אינו מזכיר את השם: "ארץ־ישראל" בשיר.

16. משמעות זאת מתרחבת גם בשל אזכור נדודיו של קין. בסטרופה הראשונה נאמר:

"לי, הנד באמצע עולמי־הרחב".

ובסטרופה הרביעית:

"ואני נע־לי, נע לי כל דורותי".

והשווה בראשית ד', 12.

17. "2. ששים רבוא..." כרמנו, שם, עמ' נ.

כות לשורות קצרות, בתריזה הבלתי קבר
עה, בשימוש בסימני קריאה ובסימני פרי
סוק (שלוש נקודות או שני מקפים) המ-
ציינים שלא הכל נאמר. המתח משתקף
גם בחזרות על מלות מפתח בשירים וב-
מבנים האנטיתטיים (למשל הצבעים ה-
קונטרסטיים שבשיר "התגלות").

המבנה המורכב והמתח הרב שבשני
השירים מעידים על הכוחות הנפשיים
ששקע בהם המשורר.

✱

לאחר עלייתו לארץ-ישראל נמנע אצ"ג
מלפרסם בכתביעת לבני הנעורים. עם
זאת הוא חוזר ומשחזר חוויות מימי
הילדות והנעורים ברבים משיריו. שיחזר-
רים פיוטיים אלה חורגים ממסגרת המ-
אמר ועל כן אזכיר כאן רק שלוש צורות
שונות של פיתוח הנושא: א. העימות
הגלוי בין ילדי הגולה לילדי ארץ-ישראל
השזופים והחופשיים¹⁸. ב. שיחזור פיוטי
של ימי הילדות לאחר חורבנה של יהדות
אירופה. דוגמה לשיר כזה, שיש בו יסר-
דות אידיליים וטראגיים, הוא השיר "פל-
דה על רעים וחשוקי משחק"¹⁹ — שהוא
מן היפים בשירי המשורר. ג. ראיית הדור
הצעיר המתואר בעקביות כ"דור עולה",
כסמל הכוחות החיוניים שבעם. אצ"ג
רואה בצעירים — הלוחמים את מגשימו
חזונו.

שלו על העולם הבדיוני (ההיסטורי)
שעיצב בשיריו. הוא זונח את האפשרות
של יציאת מצרים, המתחייבת מן האנא-
לוגיה ההסטורית שערך, ומתבצר בהווית
הגלות והנדודים שבתוכה הוא חי. האנא-
לוגיה ההיסטורית מרמזת על מציאות
אקטואלית, קונקרטיית²⁰. דומה שגם בשי-
רים המיועדים לילדים אין אצ"ג נוטה
להעלים את המציאות המרה. משהגיע
להכרה שאין לעם אפשרות להתקיים
בגלות הוא אומר את דברו.

"1. התגלות" ו"2. ששים רבוא..." מצ-
טיינים בעיצוב שירי מורכב למדי של
מערכת הזמנים. הזמן נתפס מתוך רח-
בות הסטורית וקוסמית. המשורר מסמך
את קורות ה"אני השר" לקורות עמו
והוא מטלטל אותו מן ההווה אל העבר
הרחוק.

ה"אני-השר" הוא דמות שחוויותיה הן
חוויות הקיבוץ. הוא המתבונן המבקש
להתמזג עם הדמויות שבהן הוא צופה.
עם זאת נשמרת בשירים נקודת התצפית
של זמן ההווה, המנחה את ההתבוננות
בעבר.

מעברים אלה בזמן והתמורות המת-
חוללות ב"אני השר" מצביעים על המטען
הרגשי והמתח שבשירים אלה. הדבר בא
לביטוי גם במקצב הטרוכאי המהיר (בני-
עימה מלעילית), במעברים משורות ארר-

18. העורך, שצירף גם לשיר זה הסבר, כותב:
"המשורר מתאונן על גורל ישראל בגלות,
שהם עמלים ובונים לא לעצמם, כי אם
לעמים אחרים שבקרבתם הם יושבים".

גם הסבר זה מרמז על המשמעות האקטור-
אלית של תיאורי השיעבוד במצרים.

19. ר' "לילדים", גדיש, חוב' קלה-קמ (תל-
אביב: קופת הספר, תר"ץ), עמ' מו-מז.
מנחם רנב מנתח שיר זה במאמרו שזכר
לעיל.

20. לוח הארץ (תשי"א), עמ' ו-ז.